Báthori Csaba – Füleki Gábor

Szó szerint minden

Emlékezés a József Attila-fordításra (részlet)

– Ausztriai tartózkodásod egyik jelentős eredménye a nagy József Attila-fordítás. Erről rengeteg legenda kering. A költő 1905-ben született, s születésének 100. évfordulójára számos kiadványt terveztek. Ez a testes kötet azonban, amely 2005-ben Zürichben, az Ammann-kiadónál jelent meg, ez több szempontból is kivétel: te József Attila összes verseit lefordítottad (igaz, a kötet ebből a hatalmas anyagból csak egy bő válogatást tartalmaz), addig nem voltál németre fordító alkotóként számon tartott a szakmában, és főleg: a formahű líratolmácsolás mestereként szereztél hírnevet magadnak. Beszélnél, kérlek, a zürichi kiadás létrejöttének személyes hátteréről, fordításod elveiről, a mű itthoni és külföldi fogadtatásáról? Mégiscsak ritka eset, hogy egy költő életéből hat évet arra szán (úgy tudom, mintegy hat év alatt készült el az egész anyag), hogy egyik nagy elődje összes lírai versét és töredékét idegen nyelvre átültesse. – Kérdések egész raja röppen itt fel, nem győzöm őket sorra venni. A kaland, ez a veszélyekkel terhes, csak szép részeredményekkel kecsegtető, mégis egyszeri lendületet gerjesztő kaland… hol is? Bodor Ádámék lakásán kezdődött, ha jól emlékszem, 1998 szilveszter éjszakáján. (Nem is foganhatott volna meg a terv másként, csak becsiccsent állapotban, amikor hajlandók vagyunk egy éjszakára elfelejteni, hogy – műfordítói értelemben is – szegénylegénynek születtünk.) Akkor itt járt Egon Ammann, a kortárs magyar próza bátor, kissé szeszélyes ízlésű, de olykor találomra is találó döntéseiről híres svájci kiadója. Poharazgatás közben – lassan-lassan a *Himnusz* felé hajlott az idő – Egon, rögtön hagyta magát így szólítani, Egon az életéről, kiadói múltjáról kezdett mesélni. Többek közt arról, hogy berni családja 1956-ban befogadott néhány magyar menekültet, köztük egy fiatal lányt, aki nem egyszer idézte kedvenc költőjének sorait, *valami Jozef*nek a sorait. Engem – kezdett áradozni Egon – azonnal megfogott ez a költészet, pedig egy árva szót se tudtam magyarul. És lényegében azóta is ez legvérmesebb kiadói tervem: hogy kiadjam ennek az ismeretlen lángésznek a műveit. És amikor önálló kiadót alapítottam, a nyolcvanas évek elején, újra dédelgetni kezdtem szívemben ezt a tervet… Nem tudsz ajánlani nekem valami lírafordítót? Akkor úgy gondoltam, nemigen akad a föld hátán olyan, aki e költőt átvihetné a határon. Nem is mondtam semmit. Ellenben néhány hónap múlva – közben készítettem pár próbafordítást – elküldtem Zürichbe Egonnak első puhatolózásom jeleit. (Küldtem más, kortársi versfordítást is, hiszen 1999-et írtunk, közeledett Frankfurt, Magyarország

volt a vásár őszi vendége.) Hónapokig oltári csend. De egyszer csak ősszel, úgy emlékszem, ősszel beszállingózott egy levélke: találkoztunk is Egonnal a Frankfurti könyvvásáron, megveregette a vállamat, szerződést ajánlott fel, azt mondta: Menj haza, dolgozz, 2005 februárjában megjelenik a könyv. Nem hittem akkor sem fordítói csodákban, csak az *azonosulás*-ban hittem. Tudtam: amíg ezt meg nem csinálom, *vesztegelnie* kell saját dolgaimnak. József Attilát nem tudom úgy fordítani, hogy közben más dolgaimra is rá-rádőlök. Engem egész pályámon a lassított, elmélyült azonosulást kívánó, sőt parancsoló, szinte kizárólagos alávetést igénylő érintések érdekeltek. Akkor úgy gondoltam (ma kissé eltávolodtam ettől a szigortól), hogy épp a klasszikus modernségnek ezt a példaképét kötött formában kell fordítani, a magyar kötött formáknak megfelelő német kötött formákban. Ez így jól hangzik. Csakhogy… a német, alapvetően a *tiszta rím*re épülő kötöttforma-készlet jócskán elavult az idők folyamán, és a magyar, alapvetően az *asszonánc*ra épülő rímkészletet nem képes egyenrangúan tükrözni (hogy a formavilágnak csupán egyetlen elemét emeljem ki itt, a többiről nem is beszélve). Mégis úgy döntöttem: igyekszem a „német asszonánc"-ot valahogy zamatosan modellálni, hátha sikerül majd eloszlatnom a német gyanakvás fátyolfelhőit (felolvasásaim alapján mondhatom: sokszor sikerült). Ma már úgy gondolom: a formát elhanyagoló prózafordítás, vagy akár „nyersfordítás" is képes hatásosan visszaadni különösen az olyan erősen gondolati költészetet, mint amilyen József Attila művészete. Ezt próbáltam később igazolni a *Kétszáz nyers vers* című fordításkötetemmel: napnál világosabb ma már, hogy pl. Shakespeare, Goethe vagy Baudelaire költészete úgy is hallatlan erővel érvényesül, ha az úgynevezett szótári „értelmet" csalogatom át a magyarba (más kérdés, hogy ez a szótári „értelem" is sokféleként han-gozhat, fordítótól függően, és nem adja vissza a vers teljes körű élmé-nyét; de egy más síkon, az átvitel más terelőútjain, az érzékelés más hajszálcsövein igenis megjelenik). De meglehet, hogy először, az ismeret-lenség szakadékperemén, ma is kötött formával menteném át József Attilát németre, s aztán esetleg más, szabadabb változatokban még „utána lőnék". A német változatot azonban annak idején mindenképpen művészi szándékkal formáltam meg, azaz: megpróbáltam *umschaffen*, átalkotni, ahogy ez a szép német ige mondja. Megpróbáltam – Ignotus egykori szabatos kifejezésével – egy *fordítóművész* igyekezetével külföldre csempészni.

– Nem jelentett-e külön gondot, hogy – ha jól tudom – a német nem anyanyelved? Valamint az, hogy „a német" olyan különleges nyelvterület, amelyen szinte a felismerhetetlenség határáig elkülönülnek s ugyanakkor élnek

együtt a rokon árnyalatok? Hogyan lőtted be azt a „középsávot", amelyben József Attila szövegét meg akartad szerettetni?

– Lényeges pontokat hozol szóba, semmi kétség. Kezdjük az utóbbival. A német nyelvterület csakugyan beláthatatlan, s ez megoldhatatlan nehézségekkel fenyegeti a fordítót. Én azonban azt hiszem, sikerült kikevernem azt a „semleges"„csírátlan", tehát egyetlen tájnyelv felé sem szító hang-fekvést, amely ugyanakkor nem színtelen, sőt erősen közvetíti a magyar költő különösségeit is. Úgy bátorítottam magam, nem szabad megijedni attól, hogy esetleg egy-egy észak-német faluban, vagy svájci hegyi faluban idegenkedéssel fogadják majd a szöveg egyik-másik fordulatát. Végül is a költészet – sejtettem, ezt sejtik – nyelv a nyelven belül, és egyetlen költő sem rejtette soha véka alá, hogy a nyelvet szuverén művészként kezelheti. Az anyanyelv kérdéséhez pedig röviden csak annyit: közkeletű, többnyire jóhiszemű tévedés azt hinni, hogy valaki (legyen az író vagy műfordító) csak az anyanyelvén belül hozhat létre érvényes, hatásos, maradandó alakzatot. Hadd említsek néhány olyan írót, aki idegen nyelven alkotott maradandót, sőt nem születési helyének irodalmában vált klasszikussá: Joseph Conrad, Samuel Beckett, Panait Istrati, Emile Cioran vagy Eugen Ionesco. Ami pedig a műfordítókat illeti: az anyanyelvére fordító teremtmények és csudabogarak közt hemzsegnek a kontárok, reménytelen akarnokok, gyógyíthatatlan kivagyiságok. Emlékezetem szerint az elmúlt nyolcvan esztendő magyar versfordításirodalmának halmaza olvashatatlan, talmi munka, s ha eljön az idő, és még mindig képes verset olvasni a jövő, majdnem mindent újra kell fordítani. Anyanyelvünkön írni, anya-nyelvünkre fordítani ugyanolyan nehéz, mintha bármely más nyelven próbálnánk meg kibújni a semmiből, a föld alól, a némaság vakondok-járataiból, és csak felületes optikai idegenkedés volna, ha pl. felhorkannánk a megbotránkozástól: nézd, Goethe: *Faust*, magyarra fordította Georg Schidbauer. Miért ne fordít-hatná magyarra a Faustot érvényesen Georg Schmidbauer? Az előítélet egyik oka, hogy efféle eset a valóságban csakugyan ritkán fordul elő. Mondok mást. Én az elmúlt negyven év alatt – esküszöm – eléggé be-hatóan megismertem főleg a magyarról németre és a németből magyarra fordító emberközösséget (de más nyelvi viszonylatok közt dolgozó versenyzőket is ismerek szép számmal). És elmondhatom: a fordítók a leg-különbözőbb családi-nyelvi-korbeli adottságokkal veselkednek neki egy-egy remekmű átvitelének, ilyen-olyan eredménnyel. Kötve hinném, hogy, mondjuk, egy görög anyanyelvű fiatal lány (csupán azért, mert görög anyanyelvű) a magyarral azonos, vagy csak megközelítőleg hasonló szinten tolmácsolhatná, mondjuk, Kosztolányi Dezső *Édes Anná*ját, vagy Móricz Zsigmond

*Erdély*ét. Óriási tévedés. Ellenben az a huszonéves korában Spanyolországba vagy Hollandiába vetődő fityfirity, aki negyvenévesen nekiáll bármely magyar mű fordításának, esetleg sikerrel láthat munkának. Egy feltétel van: a tehetség. Az pedig megteremhet anyanyelvű és nem anyanyelvű szívben, hogy úgy mondjam, és ha nem terem meg, senki anyanyelvű zsenifia nem menti meg a kudarctól. Én (pedig Mohácson, szülővárosomban soknyelvű közösségben nőttem fel, úgyhogy nem József Attila fordítása közben melegedtem össze a német névelőkkel) unos-untalan kénytelen voltam elviselni kontár pályatársak szájából gúnyos megjegyzést, le-kicsinylő szót, sőt megalázást. Akadt köztük olyan is, aki a mai napig képtelen „megengesztelődni", sőt (2018-at írunk) elmondhatom, szinte páriaként mozogtam (illetve nem mozogtam) a német-osztrák világban. A budapesti Goethe Intézet pl. az elmúlt jó tizenöt évben egyetlen egyszer nem hívott meg semmiféle rendezvényére, és igazgatói ill. kultúrreferensei ma már nyilván nem is köszönnének, ha találkoznék velük egyáltalán a semmiségek halpiacán.

– *Még egy-két kérdés ezzel kapcsolatban. Könnyebb volt-e József Attilát németre fordítani, mint, mondjuk, franciára? És aztán: milyen volt a nagy munka fogadtatása?*

– Úgy tűnik, a kissé szögletes, nehézkes, ámde mégis, filozófiai síkon edzett német nyelv éppen legelvontabb magyar költőnk (vagy mondjuk így: költőnk legelvontabb tartalmainak) átvitelére alkalmas. József Attila épp legnagyobb filozófiai-szerelmi verseit sikerült, szeretném hinni, emlékezetes formában megteremteni németül. Érdekes, a meglehetősen terjedelmes korai életmű nagyobb gondot okozott, mint az érett, nagy József Attila. Az *Ódá*t, a *Külvárosi éj*t, az *Elégiá*t, a nagy istenes verseket minden előadóteremben megrendülten hallgatta a közönség, rengeteg könyvet vettek a műsor elhangzása után, minden egyes vers átadása reveláció volt. Néha az igyekezet, éber szókeresés és egyenlet-építő munka közben két lábon pattant elém a szerencse, sőt a boldogság (tényleg: ez a *boldogság másfél mázsa* volt). Az *Eszmélet*ben áll ez a híres sor: *egy szálló porszem el nem hibbant*. Hosszan rágódtunk ezen az *el nem hibbant* igén… Mert itt az elmozdulásnak, a kizökkenésnek, megbolondulásnak is valami rejtelmes elegyéről van szó, a kutyafáját, hogy lehetne ezt egy magyar ötödfeles jambusban visszaadni? Napok múltak… de nem csak múltak, teltek is. Ugyanis egyszer hirtelen kikattant fejünkből (csodálatos feleségemmel, Balla Zsófiával néha órákat töltöttünk séta közben is szavakat simogatva, könyörögve, szomjazva), felfénylett ez a szó: *sich verrücken*. Ez a kifejezés a németben is pontosan kifejezi mind-azt, amit a József Attila-szöveg. És aztán már könnyű volt beilleszteni a számok közé

ezt a roppant aktív igét, s most már ott ragyog az egészen addig, amíg nem jön valaki más, és nem ajánl jobbat.

– *És a fogadtatás? Úgy tudom, furcsa módon, a nagy elismerés mellett ühmgetéssel, sőt gonoszsággal is találkoztál*.

– A könyv 2005 februárjában jelent meg, és már az első félévben két ízben is a német ún. *Bestenlisté*re került (a hónap tíz legjobb könyve, jeles német kritikusok szavazata alapján). A berlini magyar nagykövetség hatalmas megmozdulást szervezett. Külön beléptetés volt, s ha jól emlékszem, 406 látogató jött el arra a bemutatóra. Többek közt az idős Fejtő Ferenc Párizsból hetvenvalahány éves „kisfiával"… De kinn ült a színpadon Egon Ammann, Tverdota György is, és én magam is, persze, beszélgettem a vendégekkel, ízelítőül felolvastam a versekből. Kertész Imre is megjelent, melegen gratulált, s „külön kis kalitkát nyitott" nekem – mint mondta – a szívében. Nem kívánok itt hőzöngeni, sem panaszkodni. Tény azonban, hogy a következő években inkább a csendet érzékeltem, amely a kötetet övezte. Eleinte komoly német szerzők és kritikusok lelkendeztek, majd… hirtelen, mint valami pálcaütésre, jóváran elhallgattak. Ennek okát ma sem tudom, nem is kutatom, s mivel már magam is a történeti maradványok kedvesebbjei közé sorolom magam, nem is kívánom firtatni a jövőben sem. Mindenesetre tény, hogy azóta – noha én kisujjamat sem mozdítottam meg többé József Attila ügyében – újabb válogatás jelent meg a könyvből egy münsteri kiadónál, gyönyörű metszetekkel, drága papíron, büszke áron. Itthon? Lehet, hogy tudtomon kívül itt-ott fel-felröppent valami dicsérő szó, de arról nem tudok, hogy a könyvet bármiféle szakmai elismerés, elemzés vagy visszhang kísérte volna. De néha, a kis elégtételek békességes óráján, be-betéved hozzám egy-egy külföldi érdeklődő híradása: szeretne venni a kötetből, kapható-e még? És hogy csakugyan én vagyok-e az a… stb. Egyszer egy kisfiú – vendégségben jártunk a szülőknél, nyár volt, nyitva az ablak – azt mondta: *Jé, egy lepke. Berepült ide, nézd apa. Biztosan azért repült be a szobába, mert éhes*. Ez, a kisfiúnak ez a mondása jut eszembe újabban – mióta ismerem,– ha valami érdeklődő jelentkezik nálam a német József Attila-kiadvány ügyében. *Berepült hozzám, mert éhes*. Azóta meghalt Egon Ammann, s én még függőlegesen állok, noha lehet, hogy én sem létezem. Egy-két ellenfelem közben megbarátkozott a gondolattal, hogy ez a könyv létezik, hogy nem vettem el a kenyerét, nem avatkozom többé a német fordítói nagyüzem hatalmi és ízlésviszonyaiba, s voltaképp meg is lehet feledkezni rólam. Akik évtizedek óta képtelenek engem megtűrni a magyar költők között, azok susogva utalnak arra, né, itt jön a József Attila-fordító. Akik ezt a kiadványt nem ismerik, megpróbálnak „lerilkézni", né, itt jön

a Rilke-fordító. Akik régen nem engedtek be a publikáló költők zárt rezervátumába, azok valaha még ilyet is mondtak: BCs, az a rossz fordító? Sok minden *tudomásul-nem-venni-valóval* torlaszolja el szemem elől a jelenkort a fennvaló. Az idegen nyelvre fordítást – hallottam derűre-borúra – nem tudjuk megítélni. A verseit nem értjük. Prózája? Nem illik a fősodorba. Nem vettük észre? Túl sokat írt. Hát ezt nem ismered? Nem, a könyveit nem lehetett kapni, kajla kiadója volt. Miket fordított még? Ja, azokat az elmebetegeket? Sokféle út vezet addig, míg jobbik énünk fuldokolni kezd. Ugyanakkor gondolok arra: volt egy ország, amelyben ilyen alkotót, mint József Attila, lehetett nem észre-venni. Ha ez a kirekesztés egyszer megtörténhet, mindig megismétlődhet. De büszke pillanataimban arra az ártatlanra gondolok, aki a hatalmas vizek partján így sóhajtott: Micsoda is a tenger! És mégcsak nem is látunk a mélyére!

Báthori Csaba – Füleki Gábor: Szó szerint minden
Cédrus Művészeti Alapítvány, 2020.